

העברית שלנו

העברית המדוברת - היבטים ומגמות (סקירה)

מאיה פרוכטמן

העברית המדוברת במדינת ישראל לא תוארה עד היום בהתבסס על קורפוס נרחב, ודקדוקה לא גובש לכדי נושא לעצמו. יש כמה מחקרים העוסקים בדיבור התלוי במוצא או במגדר, מחקר ע לשון הצ'ט וכן על השתקפות לשון הדיבור בספרות היפה. הסלנג, שהוא אחת הקטגוריות של הלשון הדבורה, זכה למילונים משלו ולהתעניינות מיוחדת, משום שהעיסוק בו נתפס כמרענן ו'קליל'. לסלנג יש דרכי תצורה משלו, והוא מרבה לקלוט, בצורות שונות, משפות זרות.

המאמר מבקש לנסות ולסקור את לשון הדיבור בעברית, כפי שהיא נראית במחצית העשור הראשון של המאה ה-21 ולשרטט מעין תמונת מצב שלה: להעלות קווים לאופייה ולמהותה, לבחון את יסודותיה ואת צמיחתה, לבדוק את היחס אליה, את המחקרים שנערכו בה בהיבטיהם התיאוריים והחברתיים, לתת בה סימנים ולקשר אותה לתתי-שפות, בעיקר לסלנג, שנטיים לזהותו – לאו דווקא בדין - עם העברית הזאת.

להצגת הנושא

העברית המכונה מדוברת, או דבורה, היא השפה שמדברים אותה דוברי העברית בארץ ובעולם, הן בשיחות היומיום, הן בנושאים אקטואליים, בבית, ברחוב, במוסדות רשמיים ובכל מקום שבני אדם מדברים בו. כידוע, העברית היא שפתה הרשמית של מדינת ישראל, אחת משתיים, שפתם הלאומית של היהודים בישראל ושפה שנייה של כל המיעוטים והתושבים הזרים בה. כל אלה מדברים עברית - משפה נמוכה, לעתים קרובות גם שגויה, ועד שפה גבוהה ועשירה; ממילים קצרות, חזרות וגמגומים, ועד משפטים ארוכים מעוטרי ביטויים; משימוש בסלנג ועד לשימוש מרובה בשפת המקורות או בציטוטים לטיניים ועוד כמותם משפות אחרות.

המונחים 'עברית מדוברת' או 'עברית דבורה' נוצרו כמושגים נוגדים למונח 'עברית כתובה', ולעתים למונח 'עברית ספרותית', כדי להבליט מחד גיסא את האיכויות של השפה הכתובה, ומאידך גיסא לרמז על רשלנות וזלזול המצויים בדיבור הרגיל הלא מבוקר. בכל השפות יש משלבים המתאימים לנסיבות ביצוען של פעולות הדיבור, ונשמעות תביעות לדיבור תקין המתאים לנסיבות, אך בעברית ניתנה חשיבות ראשונה במעלה למקורות השפה

פרופ' מאיה פרוכטמן היא פרופסור חבר ללשון עברית באוניברסיטת בר-אילן. המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בירושלים, קדם קונגרס ה-14, יולי 2005.

ולתרבות שממנה צמחה. בשל היותה של מדינת ישראל מדינת עלייה, שחלק נכבד מאזרחיה צריך ללמוד את העברית כשפה שנייה, נוצרה רגישות יתר נוספת להתבטאויות בעל-פה ובכתב. אמנם רגישות זו פחתה מאוד בשנים האחרונות.

מאין צמחה העברית המדוברת?

כידוע, לעברית שורשים קדומים, והיא נכתבה, דוברת וחייתה כשפה טבעית לכל דבר, לפחות עד המאה הראשונה לספירה, אך גם מאז והלאה היו לה חיים תרבותיים ללא הפסקה. אמנם רוב החוקרים סוברים שיש תקופה ארוכה שלא היו לעברית חיי דיבור (להוציא תוכן דתי, בעיקר תפילה), אך לפחות שימשה העברית בתקופה הזאת כעין 'לינגואה פרנקה' של היהודים, ובמאה ה-19 במיוחד נזקקו לה לצורכי מסחר ועוד (רבין תשל"ה; יזרעאל תשס"ב).

תהליך התהוותה של הלשון העברית המדוברת נחשב אמנם להחייאתה של שפה קיימת, אך יש הסבורים (למשל, יזרעאל תשס"ב) שיש פה יצירה של שפה חדשה. לפי דעה זו, יש אמנם לעברית המדוברת מרכיבים הלקוחים מכל אחת משכבות הלשון הקדומה, אולם אלו צורות בודדות ומלוקטות; ואילו העברית המודרנית, ובמיוחד המדוברת, היא 'שפה אירופית בלבוש עברי שקוף' (יזרעאל תשס"ב, על-פי ברגשטרסר 1928). יזרעאל (תשמ"ה, תשס"ב) גם רואה בהיווצרות העברית החדשה, ובעיקר העברית המדוברת, תהליך של 'קראוליזציה' (שפת פידג'ין, שהפכה לשפה כללית לאוכלוסייה מסוימת, עם חוקים משלה). דעה זו איננה מקובלת על רוב חוקרי העברית בת-ימינו.

היחס לעברית המדוברת

אם בודקים את היחס לשפה המתגלה אצל חוקרי העברית, אצל מְתַקְנֵיהָ וגם לעתים אצל ציבור הדוברים, העברית המדוברת, או הדבורה, מעומתת תמיד עם העברית הכתובה, וכנאמר לעיל, היא מעומתת גם עם העברית הספרותית, המזוהה אף היא לעתים עם העברית הכתובה, - כביכול עברית כתובה היא תמיד עברית ספרותית. על אף שהדיבור העברי בארץ ישראל בראשיתו קיבל עידוד רב ודחיפה מצד אליעזר בן-יהודה ומשפחתו, שחיבו את כל הקשורים בהם לדבר עברית, וכן מצד מורים – תחילה במושבות ואחר כך בגימנסיה ביפו, הרי במוסדות הרשמיים של הלשון (ועד הלשון ואחר כך האקדמיה ללשון העברית, הסופרים של תקופת התחייה, המבקרים, וכך בערך עד אמצע שנות השבעים של המאה העשרים) התייחסו בזלזול לעברית המדוברת, ראו אותה נחותה, זיהו אותה עם

שיבושי לשון, עגה, וולגריות לשונית וסלנג (שבו נדבר גם להלן), לא קידמו את מחקרה, ואפילו עיכבו אותו בגלוי. חוקרי העברית הישראלית, שעיקר מחקרם הוא העברית המדוברת, נודו הלכה למעשה על-ידי הממסד הלשוני בראשית דרכם, ויחס זה נמשך לפחות עד שנות השבעים של המאה העשרים. נודעו בתחום הזה של ראשית המחקר של העברית המדוברת, המזוהה לעתים עם העברית הישראלית, חיים רוזן (בעיקר תשט"ז, 1977 א 1977ב), וכן חיים בלנק, שאף הכין והפיץ מאגר של עברית מדוברת ישראלית (בלנק תשי"ז), ומעט גם חיים רבין (למשל, רבין תשכ"ג).

תיאור השפה ודקדוקה

העברית המדוברת במדינת ישראל לא תוארה עד היום בתיאור המבוסס על מחקר של קורפוס נרחב, ודקדוקה לא גובש לכדי נושא לעצמו. ספרים שהוקדשו לדקדוק הזה, אם גם לא נתמכו בקורפוס הנדרש, הם הספרים של חיים רוזן (תשט"ז, 1977ב), המכילים דקדוק של השפה המדוברת, בעיקר בתחום הפונולוגיה והמורפולוגיה. יש חלקי תיאורים של הפונולוגיה של העברית (בולוצקי, תשס"ב), המדברים על מצבי שיחה הנועזים בקשיים פונטיים או בקצב הדיבור, וכן של מורפולוגיה (בעיקר מורפולוגיה כללית של העברית החדשה – שורצולד, 2002). בעברית המדוברת המודרנית אין דיאלקטים שאפשר לתאר אותם, להוציא מילים אחדות מראשיתה של העברית הזאת, אופייניות לאזור מסוים, למשל מאתיים, הנהגית מְאָתִיִּים בירושלים ובגליל (עדיין אפשר לשמוע את ההגייה הזאת ולזהותה), ומילים מן המשחקים בשפת הילדים או הנוער (בעבר ג'ולות, בלורות וכדומה, משחק שנעלם כמעט לגמרי, אך יש הבדלי אזור גם במשחקים אחרים). שורצולד (תשס"ב) מעלה כללים מורפולוגיים ופונולוגיים תלויי הקשר ומשלב של העברית החדשה, בעיקרם אלה הקשורים בדיבור. היא דנה במשתנים חברתיים, אתניים, גיאוגרפיים (וכך גם, למשל, בן טולילה תשמ"ד), גיליים (וראה סְרִי תשס"א), משתנים הקשורים בדת (למשל: אוריין תשנ"ז) ועוד, העשויים להשפיע על אופי הדיבור; אך דקדוקים ותיאורים מלאים התלויים במשתנים כאלה לא נכתבו. אמנם בשנים האחרונות נעשות באוניברסיטאות עבודות מ"א ודוקטור אחדות שאולי יניבו תוצאות בשטח הזה. להוציא בלנק (תשי"ז), שדיבר, בתיאור העברית הישראלית שהכין, על המבטא המזרחי ועל העברית הבאה מן הערבית (Arabicized Hebrew) לעומת העברית האשכנזית שבאה משפות אירופה (Ashkenazoid Hebrew) ושל מורג (מורג 1969) ומעטים אחרים (למשל, בן טולילה תשמ"ד), שבדקו דיבור מזרחי, לא נעשה ניסיון לתאר תיאור מקיף של העברית הצמודה למוצא הדובר, בהנחה שצריך לאסוף קודם כל את המשותף בין הדוברים, את המהות שאפשר לכנותה במונח הכולל "עברית מדוברת", וכן משום שהמנסים ללכת בנתיב העדתי לא יכלו להצביע על לשון מוגדרת התלויה במוצא. יש גם כיוונים של מחקרים מגדריים שהתפתחו לאחרונה בעקבות הפמיניזם (ספיר, 1949, עמ' 206-212), אך אלה לא התמקדו באופן מסודר בדיבור העברי.

אני עצמי העליתי כמה השערות הקשורות בנושא בספרי **מדברים בקלישאות** (פרוכטמן 2000, וכן במאמר בספר איל"ש, פרוכטמן 2003), וציינתי קלישאות אופייניות לדיבור של **גברים**, למשל: 'אני עושה את זה בשבילך', או של **נשים**, למשל: 'עשית לי את היום'; אך לא המשכתי לחקור בכיוונים האלה.

החוקרים העוסקים בעברית המדוברת בתחום המורפולוגיה והפונולוגיה מחזקים בדרך כלל את דבריהם בתופעות מקבילות מן המקרא, ומנסים לקשר בין התהליכים של תקופות העברית. בתחביר יש ניסיון מעניין של יציב (תשס"ב) לבדוק את העברית המדוברת של המחיקות והתיקונים שבדיבור, בגישה תאורטית של 'ניתוח בשבכה', מעין סירוג הבנוי משילוב של גישה פרדיגמטית עם סינטגמטית. מחקרים נוספים בתחום הזה נעשים על ידי בורוכובסקי-בר-אבא (תשס"ב) ועוד.

מאגרים של עברית ישראלית מדוברת

רוב הקורפוס של החוקרים שאוב ממאגרים אחדים שהוקמו או נמצאים בשלבי הקמה במדינת ישראל. המאגרים בדרך כלל מוקלטים ומתועתקים, כדי לשמור על תמונת דיבור אותנטית, המביעה גם את קצב הדיבור, ההבלעות, הרצף וההפסקות וגוני המבטא. ידועים בעיקר המאגר של בלנק שהוזכר (בלנק, תשי"ז), של יזרעאל ושותפים (יזרעאל 2000 ועוד) המתגבש והולך ומאגרים שבנו חוקרים לצורכי עבודתם (למשל, וייצמן, שתיל, יציב). פעמים רבות נלקחת העברית המדוברת מן הלשון הכתובה המאפיינת דיבור, מן הספרות, מן העיתונות ובעיקר מראיונות שתועתקו, הקרובים לשפת הדיבור החופשית.

סימנים אופייניים ללשון המדוברת

כשמאפיינים את הלשון המדוברת מתכוונים בדרך כלל לאוצר המילים והביטויים, הן בתחום המילוני-סמנטי והן בתחום המורפולוגי, המורפו-סינטקטי או הפונולוגי. מדובר בבחירה של מילים שגרתיות אך הנחשבות נחותות יותר, למשל **הרביץ** ולא **הכה**, **עצבן** ולא **הכעיס**, **נתן הופעה** ולא **הופיע**; בבחירת מילים לועזיות, בעיקר מתוך הסלנג, במיוחד האמריקני: **לחיות בסטייל**, להיות **אין** (in), ומתוך החדשות – מילים לועזיות ללא תרגום עברי, למשל **הודנה** (הפסקת אש להתאוששות, מן הערבית); וכן מילים משובשות כמו **מביא**, **מכיר** במקום **מביא**, **מכיר** (שיבוש בהגייה), **יגיד** במקום **אגיד** לגוף ראשון (אני יגיד, שיבוש בתצורה) וכן **התחבר** (נעשה חבר של מישהו), בצד **התחבר**, **גברבר** (ולא **גברבר**, כנדרש על פי הדקדוק), **כיבה** את האור ברפיון הכ"ף, במקום **פיבה** (שיבוש פונולוגי, אי קיום חוק בגד כפת), **חמש שקל** במקום **חמישה שקלים** (שיבושים במספרים ובחוקיהם). כן נהוג במיוחד השימוש בצייני שיחה כמו **שמע** (לעתים בהגיית **צ'מע**), **מה אני יגיד לך** (במקום מה אני אגיד לך, וכאן גם ההגייה משובשת, כנזכר). יש הבלעות של ראשי מילים בשל קצב הדיבור, למשל, **ת'כנס** במקום **תיכנס**, **ת'קח** במקום **תיקח**, והבלעות בתוך הדיבור כמו: **תביא-ת-תה** במקום **תביא**

את התה. הלשון המדוברת רוויה תיקונים בתוך האמירה, כשהדובר מרגיש שטעה ומתקן בתוך כדי דיבורו. הסלנג הוא המזוהה ביותר עם לשון הדיבור (וראו את דברינו להלן) וכן גובלים בה העגה המקצועית ולשון הילדים.

הצ'ט באינטרנט ולשון הדיבור

לשון השיחוח, הפֶּטֶט (הצ'ט), באינטרנט עשויה להיחשב חלק מלשון הדיבור, על אף שהיא כתובה, שכן כל אופייה שיחתי, ואין עליה מגבלות נורמה. להבדיל מהלשון בדואר האלקטרוני (אי-מייל) שעשויה לדמות ללשון המכתבים הכתובים בדואר הרגיל (לפי אופי הכותב), הרי בשיחוח האלקטרוני הסטיות מן הדיבור הן אותן סטיות שיש בדיבור עצמו – שכן גם בלשון הדיבור יש התבטאויות אישיות גבוהות יותר ותלויות בתרבות הדובר ובגילו. לפי מחקרים ראשוניים (חיבור דוקטור של ליפץ-אליאסי [בהכנה?], רוזנטל 2002) יש אמנם קרבה בין הדיבור ללשון השיחוח, אבל עדיין אין כוללים לשון זו בקורפוס העברית המדוברת.

השפעה של לשון הדיבור על לשון הכתב

בשני העשורים האחרונים של המאה העשרים החלה להתבלט השפעה מרובה של לשון הדיבור על לשון הכתב. בעיתוני שנות התשעים של המאה העשרים אפשר היה לגלות את הורדת המירכאות ממילים לא מקובלות בכתיבה, בעיקר מילות טאבו המכונות 'מילים גסות'. הסלנג וכל המרכיבים של לשון הדיבור חדרו ללשון העיתונות, בעיקר למקומונים, וגרמו לטשטוש ההבדל בין השפה הכתובה למדוברת. ההשפעה אף רבה יותר בלשון הספרות הבדיונית, הן בסיפורת והן בשירה, שכן ההחדרה של לשון מדוברת ליצירות ספרות היא מגמתית ובעלת מסר, הן מסר כללי על היחס ללשון (בחירה בלשון 'כחושה' לעומת 'מליצית') והן מסר התלוי בסיבות פואטיות נוספות, דבר הבולט בעיקר בשירה (ועיינו סוברן, תשס"ב). לשון הדוברים בספרות שימשה בעבר קורפוס לעברית מדוברת (פרוכטמן, תשמ"ב), וכנאמר לעיל, עדיין משמשת לכך, אם כי הרבה פחות. ובעיקר שימשו יצירותיהם של מנחם תלמי (למשל, תלמי, **הבונבוניים**) ושל יוצרי המערכונים בשביל 'הגשש החיוור' (**ספר הזהב של הגשש החיוור**) לדוגמות ללשון מדוברת.

הסלנג

להצגת הנושא

הסלנג, כידוע, הוא לשון או תת-לשון שולית, ציורית ומרובת צירופים כבולים מטבעה, הקשורה בלשון המדוברת (ולעתים אף מזהה עמה), שמשמשת בדיבורם של רוב שכבות הציבור בנסיבות מסוימות. לשון זו, בהיותה ציורית ודינמית, מתחדשת כל הזמן ויש בה יכולות גבוהות ליצירת חידושי מילים וביטויים. מבחינה ערכית-ממסדית, הסלנג נחשב לשון נמוכה ולשונם של צעירים, בעיקר בתקופת בית-הספר בכיתותיו הגבוהות ובצבא. השימוש בסלנג נחלק, כידוע, לשניים – 1. שימוש טבעי, בלתי מודע לטיפוס ההתבטאות הזה, שלעתים הדובר משתמש בו בדיבורו בכל הנסיבות. 2. בחירה מודעת ומכוונת לנסיבות מתאימות, למשל, מבוגר המשוחח עם צעירים ומבקש לחקותם, בשל הרצון להיות אופנתי ובעל רוח צעירה, או מסיבות אחרות - הרצון לחדש את הלשון, בחירה בסלנג לשימוש אירוני ועוד. יש מחקרים רבים למדי על מקורו של המונח 'סלנג' (למשל, ספן, 1965, 1972; ניר, 1978) ועל קרבתו למילים מקצועיות, לביטויי קללה ועוד, ובעברית הוא זכה למילונים אחדים של בלשנים ושל סופרים ועיתונאים. שכן שלא כעברית המדוברת הנתפסת כנושא קשה וחמקמק, הגורם פחד מהנצחת שיבושים, הרי הסלנג נותן הרגשה של תחביב, של אי צורך בהעמקה, של יעין משהו לא חוקי ופרוע, אך רענן ונחמד, ומכאן מגיעים למסקנה, שאולי כדאי לסגל אותו כמאומץ חוקי ולא להילחם בו.

הגורמים להתפתחות הסלנג ושימוש בו

1. גורמים חברתיים – חברות סגורות נוטות תמיד לפתח מעין 'לשון סתרים' מיוחדת להן; הסלנג מתפתח ביתר טבעיות בחברות כאלה, בעיקר של צעירים: תלמידים, חיילים בצבא, תנועות נוער, אגודות ספורט, וקשור גם למקומות גיאוגרפיים – וכך מקבל צביון מקומי. החברות הסגורות בונות להן אוצר מילים וביטויים, ומשם הוא מגיע לשדרות הציבור הרחבות. למשל, הצירוף 'חבל על הזמן' לציון סופרלטיב, בדרך כלל לחיוב, התפתח בצבא מן הביטוי כמשמעו (חבל לבזבז את הזמן) לכדי ציון קשיים בצבא, כשלא היה לחיילים זמן, ונאמר תחילה כסופרלטיב לשלילה (הייתה שם אש אויב – חבל על הזמן), ורק מאוחר יותר, כדרך הסופרלטיבים, הפך למשמעות של 'יוצא מן הכלל' (עדות של אדם שהיה בצבא בעת התהוות. כך נכנסים לדיבור הכללי ראשי תיבות וקיצורים שמקורם בצבא, למשל, כסת"ח (כיסוי תחת), שנגזר ממנו גם פועל - לכסתח, ועוד .
2. גורמים פסיכולוגיים – הרצון להתבטא בחופשיות וביצירתיות, להתענג על המילה האסורה, לחסוך במאמץ הדיבור ולהיות קצר וקולע, להרגיש חלק מחברה סגורה ואולי גם לקרוא תגר על הממסד.
3. גורמים לשוניים

- א. חסר במילים, המזמין את היצירה החדשה, ובאין אחרת תישאל מילה מדוברת השאובה מחברה מסוימת, למשל **לפרגן** (ועיין נצר תשמ"ח), שהגיעה מדוברי האידיש ואין לה תחליף כתוב או מדובר מן הלשון הבינונית.
- ב. הצורך בגיוון ובציריות גורם שאילת מילים מן הסלנג הלוועזי, בעיקר האמריקני, מן היידיש, מן הערבית ומכל לשונות הדיבור בעלות החיים הטבעיים, הנשאלות בקלות לאוצר המילים הכללי, למשל, **בולדוזר** ו-**פּוּשֶׁר** ככינויים לאדם אמביציוזי שחותר להשיג יתרון חברתי, **פִּיף** ו**אמריקה** לציון הנאה והתפעלות, **קאמבק** להופעה מחודשת של אדם או מוסד ועוד.

אפיון כללי של הסלנג

הסלנג מתאפיין אפוא באינטנסיוויות הביטוי ובציריות שלו, במשך חיים קצר (על פי רוב) – והתאמה לאופנה המשתנית. הוא מייצר כל הזמן מילים וביטויים, רבים מהם מלוועזית. בעבר השפיעו במיוחד היידיש והערבית, בצד שפות נוספות – גרמנית, רוסית, ספרדית ועוד, בעוד שהיום מושלת האנגלית בכיפה בתרגומי ביטויים, תרגומי השאילה הצצים במהירות ונרכשים לזמן קצר או ממושך. מילים לוועזיות בכללן קשורות לשני משלבים מקוטבים בשפה – משלב שפה גבוהה של משכילים, המכירים שפות ובתוכם גם של שכבה המכונה 'מתנשאת' או 'סנובית', שנדמה שהיא מחפשת אחר המילים הגבוהות, והמשלב העממי של הדוברים, דוברי הסלנג, שקלט אף הוא מילים לוועזיות רבות, אך התחומים שמהם שאולות המילים

כמובן שונים. מעניין שאברהם שלונסקי, הן במאמריו העוסקים בשפה והן בשירתו לילדים הכליל מילים לועזיות, הנתפסות אצלו כסוג של עברית מדוברת, של ילדים או של מבוגרים, לעתים סלנג. למשל, מתוך עלילות מיקי מהו:

1. - כְּמוֹכָן, מְלֵה: "אוֹרְקֶסְטֶרֶה",
או "סִמְפוֹנְיָה", או "מְאֶסְטְרוֹ";
וְאֶפְלוּ "פִּתְפוּן", -
כָּבֵר יְדַעוּ גַם בְּגִנוּן!

2. - הקצור:

רַק הַיָּא הַצְּלִיחָה
לְנִשֵּׁל אֶת הַיָּרִיב
בְּלִי סְקַנְדְּלִים וּבְלִי רִיב!

3. - כִּי יְדַעְנוּ גַם יְדַעְנוּ,

אֵיזָה מִיֵּן קֶהֱל יֵשׁ לָנוּ:
הוּא צָנוּעַ וּמְנֻמָּס
אֶךְ אוֹהֵב גַּם וּדְז'רֶס.

בדוגמה הראשונה המשורר נותן כביכול אשראי לילדים החכמים השומעים את הוריהם מדברים ויודעים את המילים; המילה השנייה, סקנדל, היא על גבול הסלנג, והשלישית, ווג'רס (בוג'רס), כאב ראש, השאולה מערבית, היא מילת סלנג מובהקת, שחלו עליה חוקי הסלנג הראשיים – הייתה פעם אופנתית ונעלמה, אף נעלמה ממילוני הסלנג.

אם התאזרחה מילת סלנג לאורך זמן, יש לתהות אם היא עדיין בגדר סלנג, אולי היא מילה מדוברת שאיננה סלנג. לעתים מילת סלנג חולפת מן העולם למשך זמן, וחוזרת במשמעות חדשה. למשל המילה פֶּרְיָר ציינה בעבר (בערך עד שנות החמישים) אדם חופשי ומאושר, מתבטל להנאתו (מיידיש, בתפיסה של המילה פרייער במשמעות חופשי, ועל פי ספן 1965 זו תפיסה מוטעית), וחזרה בשנות השבעים במשמעות חדשה של אדם תמים, שאפשר לנצל אותו, משמעות שהיידיש שאלה מן הפולנית.

הסלנג נראה כמציינה של השפה המדוברת, כי הוא נולד בה, פרט לביטויים שמקורם ספרותי והגיעו אל הלשון המדוברת מביטויים של שפות אחרות, ולא דווקא מביטויים נמוכים. זה קרה משום שנהוג לכרוך את הסלנג בעברית המדוברת, ולסמן את לשון הדיבור כסלנג, אם כי, כאמור, הדיבור כולל אוצר מילים וביטויים שאינם בהכרח סלנג. למשל הביטוי 'לא מחזיק מים', שצוין כביטוי סלנג בכתבה של רוביק רוזנטל במדורו 'הזירה הלשונית', הוא

ביטוי דיבורי גבוה יחסית באנגלית של אנשי חוק, כלכלה ומדעים, לציין דברים שאין להם בסיס, וחדר ללשון העממית מאוחר יחסית, ואולי אפילו לא חדר ממש. ההבחנה קשה, וגם אין לה מפתח מדויק. ספן מציין במבוא לספרו **(דרכי הסלנג, 1964; 1972)** את **השתגע אחרי וסחב** (במובן גנב גנבה קלה) כדוגמות ללשון הדיבור, לעומת **התלבש על וחתיכה** כסלנג. **במילון הסלנג החדש לישראלית מדוברת של יהלום (2003)**, נרשמה המילה סחב, וכן נמצא שם את הערכים: דְמוּנִי, דְסָרְט, דְחִיפָה. אלה אינם ביטויי סלנג, ואף אינם בשימוש בשפה בשנות האלפיים.

הסלנג העברי הוא ענף מחקר חדש יחסית, והנסיבות להתפתחות לשון הדיבור העברית האטו אולי את היווצרותו המלאה והתפתחותו. ביטויי סלנג היו בלשון מוקדם מן התיעוד המסודר, אך תשומת הלב אליו התעוררה בעיקר בימי הפלמ"ח, שלשונם וספרותם של חבריו שיקפה דיבור עברי צבאי לפחות משנות הארבעים המוקדמות של המאה ה-20. בעקבות משוררי הפלמ"ח וההווי של החברות והמדורות, שהוליד את המילים צ'יזבטים, אהלן ושכמותן, השאלות בעיקר מן הערבית, נוצר עניין מיוחד בסלנג בכלל. ספריהם של ס' יזהר, מוסנזון ואחרים, ובמיוחד המחזות של הסופרים בני הדור, עזרו להתפשטות הסלנג הפלמ"חי. עם הקמת המדינה התפתח מילון חדש יחד עם התרבות הישראלית שבאה בעקבות המלחמה והגשמת העצמאות. באמצע שנות השישים של המאה ה-20 התפרסמו הספרים **דרכי הסלנג ומילון הסלנג של רפאל ספן**, התקפים בחשיבותם גם כיום. דן בן אמוץ וחבורתו השפיעו אף הם על קליטת ביטויי הסלנג, ובראשית שנות ה-70 יצא לאור מילון הסלנג של בן אמוץ ובן יהודה – **מילון עולמי לעברית מדוברת**, ועשר שנים מאוחר יותר התפרסם מילונם הנוסף – **מילון אחול מניוקי לעברית מדוברת**. הסלנג וחיידושו נתפסו, כאמור, כלשון קלילה, נחמדה ומורדת במוסכמות ובהשפעת המקורות הקדומים על הדיבור העברי. בשנות ה-90 של המאה העשרים ובשנות האלפיים התגברה המודעות ללשון הדיבור ולסלנג ויצאו מילוני סלנג חדשים. בשנות ה-90 החלו גם המילונאים הכלליים להכניס את ערכי הסלנג למילוני העברית, וב-2003 עשה זאת לראשונה הצוות החדש של מילון אבן שושן שעדכן את המילון, הנחשב ממסדי, לגבי סלנג וביטויי הדיבור בכלל.

דרכי התצורה של הסלנג

מילות הסלנג וביטוייו נוצרים באותן תבניות מילים וביטויים הנוצרים בשפה בכלל, עם העדפה לסוגים מסוימים ולציריות. והרי כמה מדרכי יצירת הסלנג האופייניות:

1. תוספת משמעות מיוחדת למילים קיימות, למשל: **להתחיל עם** (במובן לחזר), **לגמור** (במובן מיני), **גנוב** (במובן מקסים או משוגע) **חתיכה** (בחורה יפה וחטובה), **סבון** (רכרכי וממושמע) ועוד. בצד השוני במובן המילה יש שוני במובניהם של ביטויים קיימים, למשל: **חבל על הזמן, סוף הדרך** (במשמעות יוצא מן הכלל) ועוד.

2. תצורות חדשות של אותו הגזרון, למשל, מילים שהיו קיימות בשורש מסוים בבניין זה או אחר והשתנה הבניין או נוסף בניין, או יצירת פועל משם עצם, כשהמשמעות איננה שקופה או מצופה, כמו **מגניב** (במובן מקסים) בצד גנוב באותה המשמעות, אולי קשור לגנב וגניבה, כביכול לגנוב תשומת לב, **להבריז** (במובן של התחמקות מהבטחה או נטישה לא צפויה של מסגרת, כגון **להבריז מהכיתה**, בצד **לשים ברז** באותה המשמעות - וכדומה)
3. שאילת מילים ומשמעים משפות קרובות או משפיעות (בשל עמדתן, או בשל קרבתן לדוברים, למשל השפעת ארץ מוצא, או היותן שפות היהודים). דוגמאות מילים: **אַחלה, אָחי, כִּיף, סַחַתָּן** - מערבית, **א-בְרוּךְ, מיידאלע, סטויץ** - מיידיש, **וויקאנד, ג'אנק וג'אנק-פוד** - מאנגלית ועוד. דוגמאות ביטויים: **א-גרויסע אויגען** (עיניים גדולות, חמדן) - מיידיש (אמנם הביטוי כבר לא ידוע לדור הצעיר); **ביג שוט** - (אדם חשוב, מאנגלית); אינשאללה (הלואי, מערבית).
4. יצירות הרכבים משורשים ופעלים מסוימים הקשורים בתנועה ובחוסר תנועה, כמו הלך, למשל: **הלך לו קלף**; בא, למשל: **בא לו**; בפעלים אינטנסיוויים כמו דפק באחת ממשמעויותיו, למשל: **דפק הופעה**, או שבר, למשל: **שבר בסיבוב**, הרביץ, למשל: **הרביץ ארוחה**, ועוד. ה. לעתים הסיומת הלועזית של המילה הופכת אותה למילת סלנג, למשל הסיומות הזרות ניק ו-צ'יק יוצרות מילות סלנג: אכפתניק, בחורצ'יק (דוגמאותיו של נצר, בעיקר 2000).

סיכום

בסקירה שסקרתי כאן את העברית המדוברת, אופייה ודמותה אין משום מיצוי הנושא, אלא לכל היותר מה שצוין בכותרת – **תמונת מצב**, תוך ניסיון לעצב דמות כלשהי מתוך המון הפרצופים, הצבעים וההשתקפויות שהדיבור מבטא. בשל ריבוי הגוונים בלשון הדיבור אין די בתלונות על דלות לשונית, וגם אין זה מדויק לומר שהשפה המדוברת דלה. יש דלות לשונית בקבוצות אוכלוסייה רבות, אך יש גם עושר לשוני באחרות. הלשון של כל אחד ואחד משקפת אותו בדיבורו כמו בכתיבתו, וזה וגם זו עשויים להיות מדויקים וברורים או דלים ומגומגמים. הדיבור במהותו שונה מן הכתיבה הערוכה. אין בדברי בנושא אלא שרטוט ראשוני, וראוי להוסיף ולהעמיק בו באיסוף נתונים שיטתי ובמחקר.

מקורות

אוריין, ש' (תשנ"ז), לשון צנועה – נפש צנועה, דפוסי תקשורת מילוליים בקרב בנות ונשים חרדיות', **בלשנות עברית** 41-42: 7-19.

אחיאסף, ע' ואחרים (1993), **מילון הסלנג העברי והצבאי**. רמת גן.
 בלוצקי, ש' (תשס"ב), שונות פונולוגית ומורפולוגית בעברית המדוברת. בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח**, (עמ' 278-239). תל-אביב.

בורוכובסקי-בר-אבא א' (2000), דברים שאין הנייר סובל: עיון בטקסטים מקבילים כתובים ודבורים. בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח** (עמ' 374-353). תל-אביב.

בלנק, ח' (תשי"ז). קטע של דיבור עברי ישראלי. **לשוננו כ"א**: 33-39.
 בלנק, ח' (תשמ"ט), **לשון בני אדם**. ירושלים: מוסד ביאליק.

בן אמוץ, ד' ובן יהודה, נ' (1972). **מילון עולמי לעברית מדוברת**. ירושלים.
 ד' בן אמוץ, נ' בן יהודה (1982). **מילון אחול מניוקי לעברית מדוברת**, כרך ב. תל אביב.

בן-טולילה, י' (תשמ"ד), **מבטאי העברית המשמשת במושב של יוצאי מרוקו בנגב – פרק בפונולוגיה חברתית** (עבודת דוקטור). ירושלים.

ויצמן, א' (1999), הריאיון החדשותי בטלוויזיה הישראלית: התגבשות דפוסי איתגור. בתוך ר' בן שחר, ש' וג' טורי (עורכים), **העברית שפה חיה**, כרך ב' (עמ' 156-135). תל אביב.

יהלום, מ' (2003), **מילון הסלנג החדש לישראלית מדוברת**, תל-אביב.
 יזרעאל, ש' (תשמ"ו), ההייתה תחיית העברית נס? על תהליכי פידז'יניזציה וקריאוליזציה

ביצירת העברית המודרנית. **דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות**, ד/1: עברית ולשונות יהודיות (עמ' 84-77). ירושלים.

יזרעאל, ש' (2000), מאגר העברית המדוברת בישראל,

I...MAAMAD-the Corpus of Spoken Israeli WINDOWS\Temporary\File://C

Hebrew.ht

יזרעאל, ש' (תשס"ב). לתהליכי התהוותה של העברית המדוברת בישראל. בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח** (עמ' 238-217). תל-אביב.

יזרעאל, ש', הרי, ב', רהב, ג' (תשס"ב), לקראת כינון מאגר העברית המדוברת בישראל. **לשוננו**, סד: 265-287.

יצב, א' (תשס"ב), מתמליל של שפה מדוברת לניתוח בסבכה. בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח** (עמ' 436-421). תל-אביב.

ליפץ-אליאסי, ש', **לשון הפטט (הצ'ט) העברי: אפיונים מילוניים, תחביריים וטקסטואליים** (עבודת דוקטור, בהכנה).

נר, ר' (1978). **סמנטיקה של העברית החדשה**. תל-אביב.

נצר נ' (תשמ"ח), "פרגן" - חסר לשוני שנתמלא מן היידיש, **בלשנות עברית** 26: 49-

נצר נ' (2000), הקיבוצניק, הצל"שניק הוא היום חו"לניק – לתפקידה של הסופית "ניק" בעברית העממית, **ספר מאיה פרוכטמן**, כרך 30-32 בחלקת לשון: 287-300. ספן, ר' (1965), **מילון הסלנג הישראלי**. ירושלים. ספן, ר' (1964; 1972), **דרכי הסלנג**, מהדורה שנייה מתוקנת. ירושלים. סוברן, ת' (תשס"ב), מגעים בין לשון הדיבור ללשון השירה. בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח** (עמ' 395-419). תל-אביב. סרי, ב' (תשס"א), בין לשון הסב ללשון נכדתו: על נוכחות רובדי התרבות היהודית בשפת ימינו. **פנים 15**: 32-38. דשא, א', עורך (1975), **ספר הזהב של הגשש החיוור**. ירושלים. פרוכטמן, מ' (תשמ"ב), **הידוע והסתום: קטגוריות מיידעות ומתחמות בעברית הישראלית**, תל-אביב. פרוכטמן, מ' (2002), **מדברים בקלישאות**, קריית-גת. פרוכטמן מ' (2003), משגרת הביטוי לביטויי שגרה: ניבים, קלישאות, ומה שביניהם. בתוך י' שלזינגר ומ' מוצ'ניק (עורכים), **למ"ד לאיל"ש** (עמ' 238-248). רבין, ח' (תשכ"ג), עברית מדוברת לפני 125 שנה, **לשונו לעם יד**: 109-145. רבין, ח' (תשל"ה), מהותו של הדיבור העברי שלפני התחייה, **לשונו לעם כו**: 227-233. רוזן, ח' (תשט"ז), **העברית שלנו: דמותה באור שיטות הבלשנות**, תל-אביב. רוזן, ח' (1977א), **עברית טובה**, תל-אביב (מהדורה שלישית). רוזנטל, ר' (תשס"ג), השיח האלקטרוני - לקסיקון חלקי, **הזירה הלשונית**, מעריב 21.11.02. שורצולד (רודריג), א' (2002), **פרקים במורפולוגיה עברית**, תל-אביב. שורצולד (רודריג), א' (תשס"ב) גוני לשון בעברית בת-זמננו, בתוך ש' יזרעאל (עורך), **מדברים עברית, תעודה יח** (עמ' 131-165). תל-אביב. שתיל, נ' (1994), **דגמי המשפט בעברית המדוברת**. עבודת גמר. תל-אביב. תלמי מ' (תשל"ח). **הבונבוני הכי יפים**. תל-אביב.

Bergstrasser G. (1928). **Einführung in die semitischen Sprachen** (2nd printing), München.

Morag, S. (1969). Uniformity and Diversity in a Language: Dialect and Forms of Speech in Modern Hebrew. **Actes du 10e Congrès International des Linguistes** (pp.639-644). Bucarest.

Rosen, H.B. **Contemporary Hebrew**. The Hague.

Sapir, E. **Selected Writings in Language**, Berkley, pp. 206-21